

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ШКОЛЯРІВ

Ігор УЛИЧНИЙ (Кіровоград)

В статті розкрито проблему професійного самовизначення учнівської молоді, проаналізовано психолого-педагогічні чинники вибору школярами майбутнього фаху. Досліджено систему ціннісних пріоритетів старшокласників при виборі майбутньої професії.

В статтє раскрыто проблему профессионального самоопределения ученической молодежи, проанализировано психолого-педагогические факторы выбора школьниками будущей профессии. Исследовано систему ценностных приоритетов старшеклассников при выборе будущей профессии.

Ключові слова: професійне самовизначення, самопізнання, самооцінка, самовдосконалення, самоаналіз особистісних якостей, активізація самодіяльності особистості.

Постановка проблеми. Від правильності вибору старшокласником свого майбутнього фаху залежить подальший процес його становлення

як висококваліфікованого, мобільного, активного і конкурентоспроможного професіонала. Проблема професійного самовизначення учнів старших класів сьогодні актуалізується складністю та динамізмом оточуючого середовища, зростаючими потребами ринку праці та вимогами становлення і розвитку інноваційної економіки. Разом з тим у юнацькому віці загострюються потреби особистості у самопізнанні, самоусвідомленні і саморозумінні, відбувається радикальна перебудова внутрішнього світу особистості, зміна співвідношення компонентів емоційного й раціонального.

Здійснення професійного вибору старшокласників вимагає цілеспрямованого процесу, метою якого є виявлення свого майбутнього призначення. І тільки належним чином організована взаємодія вихователя і вихованця у змістовно новій ситуації соціального розвитку спонукає дитину до розгортання її потенційних можливостей самозростання, самовизначення і самовдосконалення. Тому дослідження психолого-педагогічних аспектів професійного самовизначення школярів у навчально-виховному процесі школи є необхідною передумовою формування ефективної системи шкільної профорієнтаційної роботи.

Проблеми професійного самовизначення школярів досліджувались у наукових працях І. Бега, Л. Божович, М. Гінзбурга, О. Киричука, Є. Климова, О. Коберника, Г. Костюка, О. Мельника, К. Платонова, М. Пряжнікова, Л. Романової, В. Сидоренка, В. Синявського, Е. Старовойтенко, М. Тименка, М. Янцура, К. Ярмаченка. Важливим напрямом їх наукових розробок є дослідження психологічних умов активізації механізмів професійного самовизначення учнівської молоді, зорієнтованих на життєві перспективи особистості і планування майбутнього. Однак доводиться констатувати, що наявність суперечностей, вирішення яких зумовлене вимогами сучасного освітнього простору та особливостями постіндустріального розвитку суспільства, потребує обґрунтування психолого-педагогічних умов професійного самовизначення учнівської молоді.

Метою даної статті є дослідження психолого-педагогічних аспектів професійного самовизначення старшокласників.

Активізація механізмів професійного самовизначення особистості має тісний зв'язок із формуванням потенціалу професійного самовдосконалення. Зауважимо, що в професійній орієнтації поняття «потенціал» розглядається в площині актуального та потенційного у професійному самовизначенні учнівської молоді і використовується вченими для дослідження саморегулюючої активності особистості у професійному самозростанні [11, с.232-237].

Сучасними науковцями переконливо доведено необхідність активізації професійного самовизначення школярів на основі розвитку у

старшокласників здатності до самопізнання та пізнання особливостей ринкового професійного середовища, адекватної самооцінки та оцінки сучасних вимог професій, узгодження власних потреб з вимогами обраної професії. Механізмами професійного самовизначення є самопізнання, самооцінка та самовдосконалення, які складають основу входження молодшої людини в певне професійне середовище [6;7;8;11;12;13;14].

З поглибленням економічних реформ в Україні ринкові принципи все більш пронизують всі сфери життєдіяльності особистості. Згідно з ринковою парадигмою люди самостійно формують свій професійний потенціал, активно взаємодіючи з оточуючим соціальним середовищем. Суспільні інститути намагаються створити для цього сприятливі умови. Та вирішальну роль у професійному самовизначенні та зростанні відіграє кожний індивід, обираючи, реалізуючи та постійно коригуючи свою життєву програму. Зміщення акцентів на активність особистості, визнання її права на вільний вибір різних варіантів життєвих програм та відповідальність за свою долю стають основною умовою формування потенціалу професійного самовдосконалення.

Розуміння сучасною молоддю необхідності власної самодіяльності у питанні професійного самовизначення нами досліджувалось за допомогою констатуючого експерименту, основним завданням проведення якого стало виявлення рівня визначення учнями старшої школи вимог сучасного ринкового середовища до фахівців та усвідомлення ними шляхів їх власної самодіяльності для забезпечення в майбутньому себе відповідною професійною діяльністю. У експерименті брали участь 154 старшокласники Кіровоградської області.

Першим кроком експериментальної роботи стало дослідження у старшокласників ціннісних пріоритетів вибору майбутньої професії. Для цього дітям пропонувалося обрати серед представлених десяти ціннісних пріоритетів найважливіші та розмістити їх за порядком значимості. Було отримано наступні узагальнені результати оцінки старшокласниками ціннісних пріоритетів вибору майбутньої професії:

	<i>серед учнів 10-го класу:</i>	<i>серед учнів 11-го класу:</i>
• матеріальна винагорода	50,8%	58,4%
• соціальний статус	21,8%	22,8%
• можливість самореалізації	6,5%	12,0%
• можливість спілкування	3,2%	–
• інші	16,9%	6,7%

Таким чином, у структурі ціннісних пріоритетів сучасних старшокласників домінуючими є матеріальні чинники, що засвідчує наявність гострої необхідності задоволення первинних потреб фізичного існування людини. Таких учнів серед десятикласників 50,8%, і вагоме зростання представників цієї групи школярів у 11 класі (58,4%) є свідченням того, що цінність праці розглядається ними як джерело отримання засобів для життя. Окрім того, наголошення учнями старшої школи на важливості у майбутній професії набуття високого соціального статусу теж розглядається як засіб отримання грошової винагороди. І тільки незначна частина серед досліджуваної групи старшокласників (6,5% учнів 10-го класу і 12,0% учнів 11-го класу) визнали в якості ціннісного пріоритету професійного самовизначення можливість самореалізації в майбутній професійній діяльності. Це підтверджує складність вибору молодого людиною майбутньої професії.

Оскільки вибір майбутньої професії серед старшокласників детермінується переважно отриманням матеріальної винагороди за виконану працю, то доцільно виявити, наскільки учні усвідомлюють фактори, від яких залежить грошовий дохід фахівця. З цією метою школярам було запропоновано прорангувати значення факторів успішної професійної діяльності, від яких, на їхню думку, в першу чергу залежить величина матеріальної винагороди. Отримані результати відображено в таблиці 1.

Аналіз показників таблиці 1 дає можливість зробити висновок, що старшокласники не зовсім усвідомлюють важливості тих чинників, які визначають правильну узгодженість власних можливостей з вимогами конкретних професій, а, отже, і професійну стабільність та самозростання.

Опитування учнів свідчить, що основними для отримання високих доходів у майбутній професії вони вважають групу характеристик професійної майстерності. Десятикласники віддали перевагу професійним знанням та вмінням. Учні 11-го класу вважають найважливішим чинником рівня грошової винагороди професійну кваліфікацію. Одностайними виявилися всі учні щодо професійного досвіду. Особистісним характеристикам професіоналізму фахівця, які визначають його потенційну можливість до самовдосконалення учні старшої школи відвели найнижчі місця.

В ході проведення експерименту ми намагалися з'ясувати в учнів їх уявлення про вплив факторів на можливість отримання статусу безробітного. З цього приводу учні випускного класу перше місце віддають фактору невідповідності фахівця вимогам обраної професії, його неготовності до роботи в ринкових умовах господарювання, невміння працювати в колективі. На нашу думку, саме в розумінні

старшокласниками важливості особистісних чинників для стабільного професійного зростання закладені спонукальні сили для активізації самодіяльності особистості.

Таблиця 1

Оцінка старшокласниками факторів, від яких залежить розмір грошової винагороди фахівця (рангові місця)

Фактори рівня заробітної плати	Рангові місця	
	Учні 10 класу	Учні 11 класу
Професійний досвід	2	2
Кваліфікація	4	1
Тривалість робочого часу	10	13
Посада	3	11
Продуктивність праці	12	3
Професійні знання та вміння	1	4
Якість праці	5	5
Можливості сім'ї	9	9
Відповідальність	7	10
Активність	6	8
Самостійність	8	7
Здатність до ризику	11	6
Чесність	13	14

Виникнення в учнів потреби вирішення питання майбутньої життєдіяльності і професійної, зокрема, спонукає до активності та пошуку засобів для її задоволення. Соціальне та особистісне самовизначення школярів відбувається під впливом формування системи поглядів і переконань про явища й події об'єктивного світу. Забезпечується це інтенсивним розвитком у молодшому юнацькому віці теоретичного мислення і, як наслідок, виникають стійкі та усвідомлені уявлення дитини про своє «Я» як деяку цілісну індивідуальність, що відрізняється від інших.

Становлення в юнацькому віці якісно вищої форми самосвідомості, яка характеризується її узагальненим характером, актуалізує проблему вибору майбутнього життєвого шляху, яка за час навчання учнів у

старших класах загальноосвітньої середньої школи трансформується у проблему самовизначення. Вирішується це протиріччя на достатньому для цього віку теоретичному рівні, результатом якого є стійка уява про своє «Я» та місце в суспільному житті. Крім того, світогляд, як узагальнена і систематизована уява про світ у цілому, його закони і вимоги, безмежно розширює те середовище, в якому живуть школярі. Пошук сенсу життя, вибір життєвого шляху, визначення свого місця в суспільстві, активне формування світогляду і становлення характеру, орієнтація на майбутнє - головні особливості юнацького віку.

На думку І. Беха найбільш значущою якістю для старшокласників у структурі їхньої особистості є спрямованість, у якій концентрується ставлення людини до оточуючої дійсності, до інших людей і до самої себе. У ранній юності спрямованість особистості, головна її установка полягає насамперед у самовизначенні, у виборі людиною свого життєвого шляху. З цим пов'язані думки, прагнення юнаків і дівчат, роздуми про сенс життя і щастя. У цьому віці відбувається «зрівнювання» прав старших дітей і батьків, надання їм більшої самостійності як в особистих справах, так і у вирішенні спільних сімейних питань. Головна риса самосвідомості і спрямованості в ранній юності - націленість у майбутнє, що проявляється у прагненні визначити місце в житті, нетерплячому очікуванні свого майбутнього й бажанні взяти участь у важливих життєвих справах. Своє життя юнаки і дівчата уявляють яскравим, насиченим важливими подіями і великими зверненнями. Досягненнями цього віку є: вироблення моральної свідомості; розвиток рефлексивної самосвідомості як здатності звертати свідомість на себе, розмірковувати над своїм психічним станом та здатність розмірковувати за іншу людину; усвідомлення старшокласниками своєї дорослості і ролі, яку вони покликані зіграти в суспільному житті [1, с.101-116].

Серед виділених новоутворень в структурі самосвідомості особистості ряд дослідників [2;3;9;10] особливо виділяють здатність старшокласника до саморозвитку, яка спонукає його замислюватися про сенс життя і згодом трансформується у власну філософію поведінки. В цьому віці виникає глобальний інтерес до своєї особистості. Предметом думок дитини стають своя зовнішність, поведінка, мова, інтелект, здібності, риси характеру й переживання. Гостра потреба дитини цього віку розібратися у власному внутрішньому світі свідчить про розвиток особистісної рефлексії як здатності до самоаналізу особистісних якостей. Також, що видається важливим для нашого дослідження, у дитини формується особистісна саморегуляція власної поведінки, яка здійснюється за рахунок трансформації зовнішнього контролю (зі сторони оточуючих) у самоконтроль.

Отже, нагромаджені старшокласником у процесі розвитку «ресурси» професійного самовизначення виявляються на достатньому рівні їх сформованості для задоволення актуальних вимог соціальної ситуації. До таких «ресурсів» цього вікового етапу розвитку особистості нами віднесено:

– систему поглядів і переконань дитини про явища і події об'єктивного світу, яка є стійкою і сфокусованою в уявленні про своє «Я» як деяку цілісну індивідуальність, що відрізняє дитину від інших;

– узагальнену і систематизовану уяву старшокласника про світ у цілому, його закони і вимоги, які складають основу світогляду та характеру;

– рефлексивну здатність самосвідомості юнаків і дівчат розмірковувати над своїм внутрішнім станом та здатність аналізувати вчинки інших людей;

При цьому невикористані «резерви» професійного самовизначення виявляються у залученні додаткових можливостей для зростання до рівня нових вимог соціального середовища. До таких невикористаних «резервів» ми відносимо:

– інтенсивний розвиток у старшокласників теоретичного мислення, що дозволяє аналізувати та усвідомлювати зростаючі вимоги соціального середовища й вирішувати актуальні протиріччя на достатньому для цього віку теоретичному рівні;

– стійку уяву про своє «Я» та майбутнє місце в суспільному житті, які складають основу мотивації самовдосконалення особистості;

– світогляд та характер, як узагальнене і систематизоване уявлення про світ в цілому, його закони і вимоги, що є підґрунтям для знаходження юнаками й дівчатами себе у світі професій;

– спрямованість особистості, у якій концентруються ставлення дитини до оточуючої дійсності, до інших людей і до самої себе, які є спонукальною силою до самовиховання;

– усвідомлення старшокласниками своєї дорослості і соціальної ролі, яку вони повинні набути в суспільному житті, а, отже, пошук свого місця в професійному майбутньому;

– моральну самосвідомість дитини старшого шкільного віку, як її рефлексивну здатність аналізувати власні вчинки й розмірковувати з позиції іншої людини;

– особистісну саморегуляцію поведінки, яка здійснюється за рахунок трансформації зовнішнього контролю (зі сторони оточуючих) у самоконтроль і цим створюються внутрішні умови для самопізнання та самовдосконалення.

Готовність до професійного самовизначення старшокласника у площині орієнтації на розвиток (на майбутнє) формується під впливом вимог близької зміни соціальної ситуації розвитку. До неї ми віднесли:

– соціально-вікову ситуацію життєдіяльності старшокласника, пов'язану із закінченням загальноосвітньої середньої школи, яка актуалізує потребу вирішення питання життєвого й професійного майбутнього;

– необхідність, у зв'язку з досягненням віку, обов'язкового включення дитини в недалекому майбутньому в певну професійну групу, яка актуалізує у неї потребу в професійному самовизначенні;

– протиріччя між вимогами майбутнього професійного середовища до особистості та їх відповідність бажанням і можливостям дитини, яка актуалізує самодіяльність старшокласника, спонукає до самопізнання, самооцінки та самовдосконалення.

Визначені нами змістовні ознаки професійного самовизначення старшокласника дають змогу стверджувати про наявність достатнього особистісного ресурсу розвитку дитини цього віку для узгодження її потреб із вимогами наявного соціального середовища. Проте спонукає дитину до активності саме близька їх зміна, оскільки наближається закінчення загальноосвітньої середньої школи. Нові вимоги потребують вирішення інших проблем (соціальних, професійних тощо). Тому ще до вступу дитини в ці умови актуалізуються невикористані резерви підтягування особистісного рівня розвитку до рівня майбутніх вимог соціально-професійного середовища життєдіяльності. Вирішення цього протиріччя й визначає потенційні можливості старшокласника до усвідомленого професійного самовизначення.

Висновки. Вищесказане дозволяє розглядати процес професійного самовизначення як взаємодію двох систем – особистості як складної саморегулюючої системи і системи суспільного орієнтування учнів у вирішенні питання свідомого вибору професії. Тому формування готовності старшокласника до професійного самовизначення ми розуміємо як цілеспрямований психолого-педагогічний вплив на особистість учня, який актуалізує перед ним проблему вибору майбутньої професії і пов'язану з ним діяльність, передусім самостійну, яка спрямована на самопізнання, самооцінку та ознайомлення зі світом професій, узгодження власних можливостей з вимогами обраної професії. Результатом такої профорієнтаційної діяльності учня є вибір майбутньої професії та професійного навчального закладу для продовження освіти й оволодіння бажаною професією.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280с.

2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. //Под редакцией Д. И. Фельдштейна //Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. - М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК». - 1995. - 352 с.
3. Гуревич К. М. Индивидуально-психологические особенности школьников. – М.: Знание, 1988. – 80 с.
4. Зарубінська І. Б. Дослідження сформованості мотиваційної складової соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів // Соціальна педагогіка: теорія та практика, - 2009. - №1 – С. 27-29.
5. Єрмаков І. Г., Пузіков Д. О. Життєвий проект особистості: від теорії до практики. – К.: «Освіта України», 2007.
6. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції. - К.: Рад. школа, 1993. - 136 с.
7. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
8. Крягжде С. П. Психология формирования профессиональных интересов. -Вильнюс: Моклас, 1981. - 195 с.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность //Леонтьев А. Н. Избр. психол. произв.: В 2-х т. - М.: Педагогика, 1983. - Т.2, - 320 с.
10. Мухина В. С. Личность отрока //Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество. - 2-е изд. - М.: Академия, 1998. - С. 398 - 421.
11. Платонов К. К. Структура и развитие личности /Ответств. ред. профессор Глоточкин А. Д. - М.: «Наука», 1986. - 257 с.
12. Сидоренко В. К. У світі сучасних професій //Трудова підготовка в закладах освіти. - №1. - 1997. - С. 41 - 44.
13. Тищенко М. П. Методичні засади вивчення особистості з метою самостійного вибору учнем майбутньої професії //Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. - 2001. - №4. - С. 94 - 98.
14. Янцур Н. С., Путинцева В. К. Организация и проведение профессионального отбора на профессии типа “Человек-техника” / Под ред. Н. С. Янцура. - К., 1994. - 71 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уличний Ігор Любомирович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: психологічні проблеми профорієнтації старшокласників.